

ברכות על הסוכה וברכת "לישב בסוכה"

הקדמה

א. תוספתא וירושלמי: משברך עליה יום ראשון שוב אינו צריך לברך

1. לעשות סוכה

2. לישב בסוכה

3. לשמור מצות סוכה

ב. בבלי: ר' יוחנן - מברך על סוכה שבעה

ג. ראשונים ופסיקת השולחן ערוך

1. תוספות - ברכה בעת אכילה שתיה ושניה

2. רמב"ם - בלילה הראשון מברכים ויושבים

סיכום: ברכת לישב בסוכה - לשהות, לאכול, לשבת

הקדמה

הברכה על מצוות סוכה היא: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לישב בסוכה". מהי פעולת הישיבה האמורה בברכה? מה נדרש מהמברך לעשות בעקבות הברכה? על מה עליו לכוון?

ברכה זו קיבלה משמעויות שונות במהלך הדורות - ימי התנאים, האמוראים והראשונים. נראה שהמשמעויות השונות של ברכה זו קשורות גם לברכות נוספות שהיו מברכים בעת בניית הסוכה, ובעת היציאה מהסוכה ביום האחרון של החג.

א. תוספתא וירושלמי: משברך עליה יום ראשון שוב אינו צריך לברך

1. לעשות סוכה

הציווי בתורה (ויקרא כג, מב-מג) בהקשר לסוכה הוא:

בסוכות תשבּו שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסוכות. למען ידעו דורותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים, אני ה' אלוֹקֵיכֶם.

שלוש פעמים נזכר בפסוק השורש יש"ב. גם בספר נחמיה (ח, יד-יז) כשמסופר על קיום מצות סוכה מופיע שורש זה:

וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסכות בחג בחדש השביעי. ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריהם ובירושלם לאמר צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבת לעשת סכת ככתוב... ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות, וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד.

בפסוקים הללו הובלטה פעולה נוספת של שבי ציון בעניין הסוכה בשורש: עש"ה. בתוספתא (ברכות [ליברמן] ו, ט-י) נזכרות הברכות שנאמרות בעת עשיית הסוכה ובעת הישיבה בסוכה:

העושה כל המצוות מברך עליהן:

העושה סוכה לעצמו אומר: ברוך שהגיענו לזמן הזה.

נכנס לישב בה אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה.

משברך עליה יום ראשון שוב אינו צריך לברך.

כך גם בנוגע למצות ארבעה מינים אותם נוטלים במשך כל שבעת הימים, רק הסיום שונה:

העושה לולב לעצמו אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.

כשהוא נוטלו אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב.

וצריך לברך עליו כל שבעה.

ברכות אלו באשר לישיבה בסוכה ולנטילת לולב נזכרות נוסף לתוספתא גם בירושלמי (סוכה א, ב; ברכות ט, ג), אך בבבלי (מנחות מב, ב) נזכרת ברכה דומה רק בנוגע לתפילין. אמנם בתלמוד ירושלמי (שם) נמצא שינוי ביחס לברכתו של מי שעושה סוכה:

העושה סוכה לעצמו: אומר ברוך אשר קידשנו במצותיו וצונו לעשות סוכה.

לאחרים: לעשות לו סוכה לשמו.

נכנס לישב בה אומר: ברוך אשר קידשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה.

משהוא מברך עליה לילי יום טוב הראשון אינו צריך לברך עליה עוד.

שתי ברכות מוצגות כאן לאמירה בעת עשיית הסוכה: לעשות סוכה (תוספתא) ושהחיינו (ירושלמי).

2. לישב בסוכה

הירושלמי (ברכות ג, ג) השווה בין הברכה בעת הישיבה בסוכה לבין הברכה בעת נטילת הלולב:

מה בין סוכה ומה בין לולב? סוכה אינה טעונה ברכה אלא לילי יום טוב הראשון בלבד, לולב טעון ברכה כל שבעה. ר' יוסי ור' אחא הוו יתבין. אמרין: מה בין סוכה ומה בין לולב? סוכה נוהגת בלילות ובימים, לולב אינו נוהג אלא ביום. התיב רבי יעקב דרומיא: הרי תלמוד תורה נוהג בלילות כבימים? מיי כדון? סוכה איפשר לה ליבטל, תלמוד תורה איפשר לו שלא ליבטל!?

חובת הישיבה בסוכה קיימת במשך כל ימי השבוע בו חלים ימי חג הסוכות, בימים ובלילות, ועל כן מברכים רק בלילה הראשון בעת שנכנסים לשבת בסוכה בפעם הראשונה. אין זה משנה אם האדם נמצא כל העת בתוך הסוכה או שהוא יוצא ממנה לעיתים. יש להניח שאדם יוצא לפעמים מסוכתו במשך ימי החג, כמו שאדם יוצא מביתו. הברכה היא על כך שהבית המרכזי במשך שבע היממות הבאות הוא בסוכה. זאת בשונה ממצות ארבעה מינים שהמצוה חלה רק בימים ולא בלילות, ומכיוון שהלילה מפסיק בין זמני המצוה יש לברך בכל יום מחדש.

ר' יעקב מדרומיא הקשה, שהלא גם מצות תלמוד תורה קיימת ביום ובלילה ובכל זאת מברכים בכל יום? ותשובת הירושלמי היא שאכן כן, אך כשאדם ישן הוא מפסיק ללמוד ועל כן יש לברך בכל יום מחדש, בניגוד לכך בסוכה גם כשאדם ישן הוא מקיים מצות סוכה¹.

ההשוואה למצות תלמוד תורה מחדדת את אופייה של מצוות סוכה. ביתו של אדם במשך שבעת ימי החג הוא בסוכה, ובברכה "לישב בסוכה" בלילה הראשון האדם מכוון לפי הירושלמי לכך שמקום מושבו בשבעת הימים הבאים הוא כאן בסוכה. לא נזכר דבר בתוספתא ובירושלמי הרומז לכך שהברכה קשורה דווקא לאכילה בסוכה. אמנם קיימת חובה לאכול בסוכה לפחות בלילה הראשון כפי שהובא במשנה (סוכה ב, ו), אך הברכה לא נתקנה על האכילה בסוכה.

ביטוי נוסף לכך שביתו של אדם הוא סוכתו במשך שבע היממות ניתן ללמוד גם מדברי הירושלמי על המשנה (סוכה ב, ט) "כל שבעה ימים עושה אדם את סוכתו קבע ואת ביתו עראי". על כך נאמר בירושלמי (סוכה ב, י):

כתיב: "בסכת תשבו" (ויקרא כג, מב), ואין "תשבו" אלא תדורו, כמה דאת אמר "יורשתם אותה וישבתם בה" (דברים יא, לא). שיהא אוכל בסוכה, ומטייל בסוכה, ומעלה כליו לסוכה.

אדם שנמצא בארץ ישראל, זה ביתו. שם הוא חי. שם הוא עושה את כל פעולות חייו. החובה לאכול בסוכה, לטייל בה ולהעלות כלים לסוכה, אלו הם ביטויים להיותה של הסוכה הבית הקבוע במשך ימי החג, אך הם לא קובעים דבר לעניין הברכה. גם אם אדם לא יאכל בסוכה, לא יטייל בה ולא יעלה כליו אליה, אך הוא יהיה בסוכה וישהה בה, הוא מקיים את מצות סוכה, ועל כך יש לברך בלילה הראשון.

1 הרב צבי יהודה קוק נהג לומר (עי' שיחות לסוכות ח"ב עמ' 4; מתוך התורה הגואלת ח"א עמ' קפד) שבמצות סוכה מתחדש שגם במצב של שינה, במצב של אי ידיעה, מקיימים מצוה, בשונה ממצוות אכילה שתייה ולימוד בסוכה שמתקיימות מתוך מודעות. דברים דומים כתב גם רבי אריה צבי פרומר הי"ד בספר 'ארץ צב' מועדים, עמ' קיא.

3. לשמור מצות סוכה

עם סיום חלות המצוה, בסוף ימי חג הסוכות, יתכן שהיו מברכים בארץ ישראל ברכה נוספת. כך נאמר בירושלמי (ברכות ב, ג) באשר למצות תפילין:

ר' זריקן בשם ר' יעקב בר אידי: כשהוא נותן על יד מהו אומר? ברוך אקב"ו על מצות תפילין, כשהוא נותן על ראש מהו אומר? ברוך אקב"ו על מצות הנחת תפילין. כשהוא חולצן מהו אומר? ברוך אקב"ו וציונו לשמור חוקיו. ואתיא כמאן דמר בחוקת תפילין הכתוב מדבר.

בתלמוד בבלי נזכרה ברכה זו גם כן (ברכות מד, ב; נידה נא, ב):

...בני מערבא דבתר דמסלקי תפילייהו מברכי אשר קדשנו במצותיו וצונו לשמור חוקיו.

הברכה בעת חליצת התפילין נאמרה בסוף היום או לפני כניסת שבת ויום טוב, ונוסח הברכה הוא בהתאמה לפסוק: "ושמרת את החקה הזאת" (שמות יג, י). ר"ת סבר שרק בחליצת תפילין היו מברכים ברכה "אבל אשאר מצות כגון ציצית ולולב וסוכה לא היו מברכין"², אך ראשונים אחרים כתבו בשם ר"י שמנהג בני ארץ ישראל היה לברך ברכה מתאימה עם סיום כל מצוה³. כך כתב הרמב"ן (נידה נא, ב):

יש בנוסחאות שכתוב בהן ולבני מערבא דמברכי אמצות וכו', אלא נראה לבני מערבא הוא הדין לכל המצוות שטעונות ברכה לאחריהן, וזה שאמרו בירושלמי אתיא כמ"ד בחוקת תפילין לא הקפידו אלא על הלשון דלשמור חקיו, אבל שאר כל המצוות אין מברכין אלא לשמור מצוותיו... ולפי זה הפירוש דאין מברכין על כל מצוה שאין סילוקה גמר עשייתה, כגון פושט ציציתו ביום והיוצא מן הסוכה, אבל בלילה מברכין על ציצית, וכן לאחר שופר ולולב וכיוצא בהן שעשייתן גמר מלאכתן מברכין.

2 לדעת ר"ת, ספר הישר חלק החידושים סימן תכז; ברכות מד, ב תודה ולבני; סוכה לט, א ד"ה אבל; מנחות לו, ב ד"ה ושמרת; נדה נא, א ד"ה ולבני; הרא"ש, הלכות קטנות הל' תפילין סי' טז; תוס' הרא"ש ברכות מד, ב; וכן ראשונים נוספים. התוס' בסוכה מו, א ד"ה דכל, התלבט מה מברכים כשאדם ממשמש בתפילין שלו: "אם מברכין לשמור את חוקיו כמו שמברכין בתר דמסלקין תפילתו, או להניח כמו שמברכין בשעת הנחה כדאיתא בהקומץ רבה (מנחות לו, א ושם), דהכא הרי מונחין ועומדין. ומסתברא דמברכין לשמור חוקיו, כמו דמברכין לשמור בתר דמסלקין תפילתו". הר"ן (סוכה כב, ב בדפי הרי"ף) חלק על נוסח הברכה שהציע תוספות, וכתב: "בעידנא דממשמש ביה... נראה לי שהיו מברכין עליהן לשמור את התפילין, כלומר מהיסח הדעת או כיוצא בזה".

3 כך כתבו הרמב"ן, הרשב"א הריטב"א והר"ן בנדה נא, ב; מאירי ברכות מד, ב. גם מהרוקח (סי' שסו) כתב שהיו מברכים על מצוות אחרות, אך מדבריו משמע שהיו מברכים "לשמור חוקיו". עיין במחלוקת ראשונים זו ראה בדברי הרב יצחק אריאלי ב'עינים למשפט' ברכות מד, ב; הלכה ברורה ברכות שם.

כוונת הרמב"ן היא שאין לברך בכל פעם שיוצאים מהסוכה, אך כשהמצוה מסתיימת מברכים על כך. לגבי נוסח הברכה - לדברי הראב"ה (חלק ב הלכות לולב סימן תרצג) לא היו מברכים ברכה כללית "לשמור מצוותיו", אלא מציינים את המצוה, כגון: "לשמור מצות סוכה":

ונראה לי דמברך אחר שמסיר טליתו לשמור מצות ציצית, מדאמרינן במסכת ברכות ובפרק בא סימן ולבני מערבא [ד]בתר דמסלקי תפילייהו מברכי לשמור חוקיו לאתווי מאי, פירוש האי דאמרינן יש מברכין לפניו ולא לאחריו, ופריק לאתווי ריחני, ומדלא מתרץ לאתווי שאר מצוות כגון לולב וסוכה וציצית דאין טעון לאחריו שמע מינה כל המצוות הטעונות ברכה לפנייהם טעונין ברכה לאחריהם, לשמור מצות ציצית, לשמור מצות **סוכה** ולולב, ומזכיר שם המצוה. אבל לשמור חוקיו אינו מברך עליהם אלא אתפילין דוקא, דכתיב "ושמרת את החוקה" (שמות יג, י').⁴

הראב"ה כתב בשם אביו שכך צריך לעשות גם כיום, אך ברור שמקור המנהג הוא מנהגם של בני ארץ ישראל.⁵

לכשנאחד את כל המקורות, מנהג בני ארץ ישראל היה כך: כשעשו את הסוכה ברכו על עשיית הסוכה "לעשות סוכה", כשנכנסו לשבת בסוכה בפעם הראשונה ברכו "לישב בסוכה", ויתכן שהיו מברכים גם בעת שהיו יוצאים מהסוכה עם סיום החג "לשמור מצות סוכה".

ב. בבלי: ר' יוחנן - מברך על סוכה שבעה

בתלמוד בבלי (סוכה מה, ב - מו, א) הובאו דעות שונות באשר למספר הפעמים בהם מברכים את ברכת "לישב בסוכה" במשך שבעת הימים:

אמר רב יהודה אמר שמואל: לולב שבעה, וסוכה יום אחד. מאי טעמא? לולב דמפסקי לילות מימים כל יומא מצוה באפיה נפשיה הוא, סוכה דלא מפסקי לילות מימים כולהו שבעה כחד יומא אריכא דמו.

4 כך כתב הראב"ה גם בחלק א שאלות ותשובות סימנים קכב, קנה, קסח. ראה: שערי ברכות לר' שמואל בר חפני, ברכות, הפירושים עמ' 68. על ברכת לשמור חוקיו ראה בספרו של הרב צבי גרונור 'ברכות שנשקעו', עמ' נד-ס.

5 יתכן שפרשנות זו של הראשונים לפיה יש לברך ברכה בסוף ימי חג הסוכות כשיוצאים לגמרי מהסוכה, היא המקור לברכה אחרת שנהגו לברך בעת היציאה מהסוכה: "יהי רצון לפניך... כשם שקיימתי וישבתי בסוכה זו כן אזכה לשנה הבאה לישב בסוכת עורו של לוינו". ברכה זו מופיעה בשו"ת מהר"ם מרוטנברג ס' תקצו; כל בו ס' עא בשם המהר"ם מרוטנברג, ואח"כ בפוסקים נוספים. ראה בעניין זה בספרי: סוכת קטיף, עמ' 96-99.

ורבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: סוכה שבעה, ולולב יום אחד. מאי טעמא?
סוכה דאורייתא שבעה, לולב דרבנן סגי ליה בחד יומא.
כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אחד זה ואחד זה שבעה.
אמר רב יוסף: נקוט דרבה בר בר חנה בידך, דכולהו אמוראי קיימי כוותיה
בסוכה.

שלוש דעות בגמרא זו:

א. רב יהודה בשם שמואל - רב יהודה הוא אמורא בבלי בדור השני, תלמידם של
רב ושמואל. שמואל היה ראש הישיבה בנהרדעא. לפי שמואל על פי עדות תלמידו
רב יהודה על סוכה מברכים פעם אחת. דבריו מתאימים לדברי הירושלמי (ברכות ג,
ג), ובדבריו תוספת משמעותית שיש להתבונן בשבעת הימים הללו כיום אחד ארוך
- "כחד יומא אריכא דמו", ועל כן הברכה ביום הראשון חלה על קיום המצוה במשך
כל הימים.

ב. רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן - רבה בר בר חנה הוא אמורא בבלי, שהיה
תלמידו של ר' יוחנן. הוא עלה לארץ ישראל ולמד מר' יוחנן, והיה גם בבבל. הוא
מסר מאמרים רבים בשמו של ר' יוחנן גדול אמוראי ארץ ישראל. כאן רבה בר בר חנה
מסר בשמו של ר' יוחנן שעל סוכה יש לברך שבעה ימים, כי חובת סוכה מהתורה היא
בכל שבעת הימים, בעוד שעל ארבעת המינים יש לברך רק ביום הראשון שאז חובת
המצוה מהתורה, ובששת הימים הנוספים אין לברך כי חובתם היא מדרבנן.

ג. רבין אמר רבי יוחנן: רבין הוא אמורא שהיה מ"הנחותי", אותם אלה שהיו מעבירי
השמועות מארץ ישראל לבבל, והוא מסר מאמרים רבים בשמו של ר' יוחנן. לפיו גם
על ארבעת המינים וגם על סוכה יש לברך בכל יום משבעת הימים. דבריו לא נומקו
בגמרא. יתכן ולפיו כל מצוה שמקיימים כמה פעמים יש לברך בכל פעם, ואין זה
משנה האם חובת המצוה מהתורה או מדרבנן.

ההכרעה: בגמרא גם הובאה הכרעת רב יוסף שיש לקבל את דברי רבה בר בר חנה
בשמו של ר' יוחנן, שעל סוכה מברכים בכל יום, ואילו על ארבעה מינים רק ביום
הראשון. הביטוי בגמרא הוא: "דכולהו אמוראי קיימי כוותיה בסוכה", דהיינו שלענין
הברכה על סוכה גם רבה בר בר חנה וגם רבין הסכימו שברכת הסוכה נוהגת שבעה
ימים, והכלל הוא שבמחלוקת שמואל ור' יוחנן הלכה כר' יוחנן.

כאמור, ר' יוחנן הוא אמורא ארץ ישראל, ולפיו יש לברך על מצות סוכה במשך
כל שבעת הימים. על כך הקשתה הגמרא סתירה מהתוספתא (ברכות ו, ט) בנוגע
למצבים בהם מברכים על הסוכה וכן על הלולב:

מתביי: העושה לולב לעצמו אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן

הזה. נטלו לצאת בו אומר ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב, ואף על פי שבירך עליו יום ראשון חוזר ומברך כל שבעה. העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו וקיימנו כו' נכנס לישב בה אומר אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה וכיון שבירך יום ראשון שוב אינו מברך. קשיא לולב אלולב, קשיא סוכה אסוכה?

באשר לארבעת המינים תרצה הגמרא:

בשלמא לולב אלולב לא קשיא, כאן בזמן שבית המקדש קיים, כאן בזמן שאין בית המקדש קיים.

ניתן להסביר שמאחר ולפי ר' יוחנן הקריטריון הקובע הוא היות המצוה מהתורה או מדרבנן, בבית המקדש החובה ליטול ארבעה מינים מהתורה נוהגת במשך שבעה ימים, ולכן יש לברך בכל יום. ומחוץ לבית המקדש רק ביום הראשון החובה היא מהתורה ועל כן בו יש לברך, ואילו בששת הימים האחרונים חובת הנטילה היא מדרבנן ולכן אין לברך.

אלא סוכה אסוכה קשיא?

תנאי היא, דתנאי תפילין כל זמן שמניחן מברך עליהן דברי רבי, וחכמים אומרים אינו מברך אלא שחרית בלבד.

אתמר: אביי אמר הלכתא כרבי, ורבא אמר הלכתא כרבנן.

אמר רב מרי ברה דבת שמואל: חזינא ליה לרבא דלא עביד כשמעתיה. אלא מקדים וקאי ועייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך, וכי איצטריך זימנא אחרינא עייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך. ואנן נמי כרבי עבדינן ומברכין כל שבעה.

אמר מר זוטרא: חזינא ליה לרב פפי דכל אימת דמנח תפילין מברך.

רבנן דבי רב אשי כל אימת דמשמשי בהו מברכי.

תשובת הגמרא היא שיש מחלוקת תנאים האם מברכים על סוכה רק בפעם הראשונה או במשך כל שבעת הימים, ורבי יוחנן סבר כדעת מי שאומר שמברכים במשך כל שבעת הימים. הסתמא דתוספתא, בה נאמר שיש לברך רק בפעם הראשונה שנכנסים לסוכה, אינה מקובלת על כל התנאים.

יסודה של המחלוקת היא בנוגע להנחת תפילין, שאף היא מצוה מהתורה. לדעת רבי כל פעם שחולצים את התפילין ומניחים מחדש יש לברך עליהן, ור' יוחנן סבר כמותו בסוכה. וחכמים אומרים: אינו מברך על התפילין אלא פעם אחת בהנחתן שחרית בלבד. וכן בסוכה, מברך בפעם הראשונה בלבד. גם אמוראים חלקו באותה מחלוקת תנאים.

בסוגיה זו נזכר פעמיים שלהלכה מברכים על סוכה כל שבעת הימים - רב יוסף אמר שיש לפסוק בעניין זה כר' יוחנן "ואנן נמי כרבי עבדינן ומברכין כל שבעה", ורבי שהביע את עמדתו ביחס לתפילין והגמרא קישרה את דבריו לברכת 'לישב בסוכה' במשך כל שבעת הימים. את טעמו של ר' יוחנן יש להסביר בכך שכל יציאה מהסוכה פוגעת ברצף של קיום המצוה ועל כן יש לברך בכל פעם שנכנסים אליה מחדש, אך הלילות אינם מפסיקים את רצף קיום המצוה כי חובה לשבת בסוכה גם בלילות ו"כחד יומא אריכא דמו" (רש"י). כך הסביר הריטב"א (סוכה מה, ב) את עמדת ר' יוחנן:

עיקר טעמא דרבי יוחנן, אף על גב דכולהו חדא יומא אריכתא נינהו, כיון שמתערטל ממצותה כשהוא יוצא ממנה חייב הוא לחזור ולברך עליה כשחוזר ונכנס בה, שחוזר ומתלבש במצותו, ואפילו בו ביום עצמו, שכל שעה שנכנס בה כתחילת מעשה, כי היציאה משם היא גמר כניסה ראשונה.

האזכור של סוכה כמצוה מהתורה היא רק בהשוואה לארבעת המינים שחובתם בשאר הימים הוא מדרבנן. אבל עיקר הטעם הוא שאמנם כל ימי חג הסוכות "יומא אריכתא נינהו", אך בכל פעם שאדם יוצא מהסוכה הוא מתנתק ממנה, מתערטל, מתפשט ממנה, ולכן כשהוא חוזר ומקיים את המצוה עליו לברך, גם אם יצא ונכנס עשרות פעמים במשך היום. מצד שני לפי הסברו של הריטב"א יוצא שאם אדם נכנס בלילה הראשון לסוכה וברך ברכת "לישב בסוכה", ולא יצא כלל מהסוכה במשך כל ימי החג, הוא לא יצטרך לברך פעם נוספת. הריטב"א בהמשך דבריו מסביר מה הכוונה שאדם 'יצא' מהסוכה:

מיהו כי אמרינן דמברך על הסוכה כל זמן שנכנס בה, היינו כשיוצא ממנה מתחילה יציאה גמורה לעשות ענייניו ושלא לחזור לאלתר, דהוי כחליצה דתפילין. אבל לא יצא מתחלה אלא לדבר עם חבירו, או להביא דבר לסוכה לצורך שעתו, לא הויא יציאה כלל לחייבו בברכה כשחוזר.

מכאן שלפי דברי ר' יוחנן משמעות ברכת "לישב בסוכה" היא שהות ברצף אחיד במשך שבעת הימים בסוכה. אם אדם לא יצא מהסוכה במשך כל הימים, הוא לא יצטרך לברך פעם נוספת. כוונתו "סוכה שבעה" שיש אפשרות שאדם יברך "לישב בסוכה" בכל שבעת ימי החג, לא רק בפעם הראשונה, כשיצא ומתחיל את המצוה מחדש. אין מדובר על ברכה בכל יום מחדש, אלא על כל כניסה לאחר יציאה

6 על כמה גדולי ישראל מסופר, שלא היו יוצאים כלל מהסוכה במשך כל ימי החג. למשל: הרב יעקב משה חרל"פ היה יוצא מהסוכה רק לתפילה בכותל המערבי ולקבל את פני רבו הרא"ה קוק, כך שהוא היה מברך "לישב בסוכה" שלוש פעמים בלבד. יציאתו מהסוכה בסוף החג הייתה ברושם רב (יאיר חרל"פ, שירת ה'ם, עמ' 231-232, 239-244). גם הרב דוד כהן, "הרב הנזיר", לא היה יוצא מסוכתו כל החג (הילה וולברשטיין, איש כי פליא, עמ' 282).

משמעותית - מספר פעמים באותו יום, או לאחר מספר ימים. לפי דברי ר' יוחנן שהות בסוכה גם אינה קשורה לאכילה ושינה. קיימת חובה לאכול פת בסוכה בלילה הראשון, אך ברכת "לישב בסוכה" אינה קשורה לחובת האכילה.

באשר לברכה על עשיית מצוה, ברכה זו נזכרה בבבלי (סוכה מו, א; פסחים ז, ב) בהקשר לסוכה ולולב, וגם בהקשר לעשיית תפילין (מנחות מב, ב). אך כבר ציינו התוספות (מנחות שם ד"ה אילו) "וחולק על הש"ס שלנו". נראה שאמירתו של רבנו תם היא כוללת, ואין הוא מתייחס רק למצות תפילין. לפי הבבלי אין מברכים על עשיית מכשירי המצוה אלא רק על פעולת המצוה.

כך גם באשר לברכה בסוף קיום המצוה, בתלמוד בבלי היא מוצגת כמנהגם של בני מערבא בנוגע לתפילין בלבד. כאמור לעיל כמה ראשונים ברכו ברכה דומה גם על מצוות אחרות, אך ראשונים אחרים סברו שאף לאחר סיום הנחת תפילין המנהג הוא שלא לברך⁷.

נסכם את האמור בתלמוד בבלי באשר לברכות הסוכה: לא ברכו על עשיית הסוכה, ולא ברכו כשיצאו מהסוכה בסוף החג. בעניין הברכה כשנכנסים לסוכה קיימת מחלוקת בין האמוראים שיסודה במחלוקת תנאים, לפי ר' יוחנן במשך שבעת ימי החג בכל פעם שנכנסים לסוכה יש לברך, וכנראה שרבי סבר כמותו, ואביי אף הוא סבר כך. ולדעת רב יהודה אמר שמואל מברכים רק ביום הראשון, וכך כנראה סברו גם חכמים ורבא שפסק כמותם.

ג. ראשונים ופסיקת השולחן ערוך

1. תוספות - ברכה בעת אכילה, שתיה ושינה

החיבור הראשון בין חובת הישיבה והשהייה בסוכה והברכה עליה לבין אכילה, שתיה או שינה בסוכה, מופיע בספר הלכות קצובות הלכות סוכה:

וכשנכנס בה בכל סעודה וסעודה צריך לברך, בין ביום ובין בערב, אשר קדשנו במצוותיו וצונו לישב בסוכה.

ספר הלכות קצובות הוא מתקופת הגאונים, ויתכן שכבר אז היה מקובל שהברכה על הסוכה קשורה לאכילה בסוכה. בעלי התוספות הרחיבו בענין (סוכה מה, ב ד"ה אחד):

אין סוכה ולולב שוין לברכה. דאלולב אין מברך אלא פעם אחת ביום, אבל סוכה כל אימת דנכנס לה **כדי שיאכל וישתה וישן** ואפילו עשר פעמים ביום

7 בעניין אמירת הברכה כשיוצאים מהסוכה ראה להלן הע' 15.

מברך אכל אחת ואחת, מידי דהוה אתפילין כל זמן שמניחן. והיינו טעמא דסוכה דאי מתרמי ליה סעודתא לא אפשר למיכל חוץ לסוכה אף על פי שכבר אכל בו ביום בסוכה, וכן תפילין כל היום מצותן שיהו מונחין בראשו ובזרועו. אבל לולב אין עיקר מצותו אלא פעם אחת ביום, כדאמרין (לעיל מב, א) מדאגבהיה נפיק ביה.

במקום אחר עסקו התוספות (ברכות יא, ב ד"ה שכבר) גם כן בברכת לישב בסוכה בהשוואה לברכת התורה:

...ברכת אשר בחר בנו וברכת לעסוק בדברי תורה שהן עיקר לברכת התורה, פוטרת כל היום. וא"ת מאי שנא מסוכה שצריך לברך על כל סעודה וסעודה לישוב בסוכה? וי"ל דשאני תורה שאינו מייאש דעתו, דכל שעה אדם מחוייב ללמוד דכתיב "והגית בו יומם ולילה", והוי כמו יושב כל היום בלא הפסק, אבל אכילה בסוכה יש שעה קבועה⁸.

כבר בשאלה הביע תוספות את עמדתו בפשטות שבסוכה יש לברך על כל סעודה וסעודה⁹. אמנם יש הבדלים בין דברי התוספות בסוכה ובברכות, אך המכנה המשותף הוא שיש לברך בעת שנכנסים לאכול או לעשות פעולה אחרת בסוכה. לדברי ר"ת הקביעות בסוכה קיימת דווקא בעת האכילה בה¹⁰. נראה ששיטת התוספות בברכות ובסוכה מושתתת על דברי הברייתא (סוכה כח, ב) בה נאמר מה אופי הביטוי של הישיבה בסוכה, ומדברי התוספות ניתן להבין שאם אדם נכנס לסוכה ולא עשה אחת מפעולות אלו - אכילה, שתיה או שינה, הוא לא יברך "לישב בסוכה"¹¹.

הרב צדקיה הרופא (שיבולי הלקט סדר חג הסוכות סימן שמו) כתב בעניין זה עוד: לישב בסוכה מברכין כל שבעה ואפילו נכנס בה כמה פעמים ביום לאכילה או לשינה ולשינון, ואפילו לטיול צריך לברך על כל פעם ופעם. "טיול" משמעותן כניסה לסוכה ללא עשייה אקטיבית. יתכן שבעל שיבלי הלקט

8 בביאור דברי תוספות עי' בדברי הרב משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה יורה דעה ח"ד סי' לו אות ו. וראה מה שכתב הרב נחום לאם בספר 'הלכות והליכות' עמ' סא.

9 וראה שם בתוספות ר' יהודה החסיד ברכות יא, ב בשם ר"ת אודות ברכה על שינה בסוכה. הובא ברא"ש ברכות א, יג; תוס' הרא"ש שם; וכן ברשב"א, בשטמ"ק ובמאירי.

10 כך הסביר הר"ד סולוביצ'יק, רשימות שיעורים, סוכה כה, א.

11 ראה גם ברא"ש סוכה ד, ג, ובקרבן נתנאל שם אות נ ציין שהרא"ש פסק כר"ת. הטור אורח חיים סי' תרמג כתב את דברי אביו הרא"ש הללו. כדברי ר"ת פסקו: רי"ף גיאיות עמ' פז; המרדכי, סוכה סי' תשסה; סמ"ק מצוה צב; אורחות חיים סי' לט. המגיד משנה על הרמב"ם הל' סוכה ו, יב כתב שכן נהגו העולם שאין מברכין אלא על הסעודה כדעת רבינו תם, וכן פשט המנהג: ועי' חיי אדם כלל קמז אות יג. וראה מה שכתב הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחיה דעת ח"ה סי' מז.

לא סובר לגמרי כמו ר"ת, ולפיו האכילה או השתיה אינם תנאי שמחייב את הברכה, אבל ההנחה היא שכשאדם נכנס לסוכה הוא נכנס בדרך כלל על מנת לאכול או לשתות.

מכל מקום, לפי ר"ת יש זהות בין המצוה לשבת בסוכה לבין האכילה בסוכה. האכילה בסוכה היא העיקר. מדוע אם כן לא מברכים שציוונו לאכול בסוכה, כמו באכילת מצה ומרור? על כך השיב רבנו מנוח (הל' סוכה ו, ז) שמאחר וקיימות חובות נוספים כמו לישן ולטייל בסוכה, לכן חכמים קבעו שנוסח הברכה יהיה "לישב בסוכה", שהוא כולל את כל הפעולות.

2. רמב"ם - בלילה הראשון מברכים ויושבים

הרמב"ם (סוכה ו, יב) התייחס באופן מיוחד לברכה בלילה הראשון:

כל זמן שיכנס לישב בסוכה כל שבעה מברך קודם שישב אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה. ובלילי יום טוב הראשון מברך על הסוכה ואחר כך מברך על הזמן, ומסדר כל הברכות על הכוס, נמצא מקדש מעומד ומברך לישב בסוכה ויושב ואחר כך מברך על הזמן. וכזה היה מנהג רבותי ורבני ספרד לקדש מעומד בליל ראשון של חג הסוכות כמו שבארנו.

גם בהמשך כשהרמב"ם תיאר את סדר הקידוש בלילה הראשון של סוכות כתב שיש לקדש מעומד, לברך לישב בסוכה ואז לשבת ואח"כ לברך ברכת זמן - שהחיינו. ניתן להבין שלפי הרמב"ם המצוה היא לשבת ממש, ומשמעות נוסח הברכה 'לישב בסוכה' הוא לשבת בסוכה. כך פירש רבי יוסף קארו (בית יוסף אורח חיים סי' תרמג) את עמדת הרמב"ם:

וטעמו מבואר דמשמע ליה ברכת לישב בסוכה ישיבה ממש, וכדי לברך עובר לעשייתה היה מברך עליה מעומד קודם שישב. ולפי שבליל ראשון אי אפשר לו לברך על הסוכה עד שיקדש תחלה היה צריך לקדש מעומד כדי לברך ברכת סוכה גם כן מעומד קודם שישב, ונמצא שבירך עובר לעשייתה.

הרמב"ם ציין שזה היה מנהגם של רבותיו ושל רבני ספרד. אכן במגדל עוז (הל' סוכה שם) כתב כך בשמו של רב האי גאון, וכך כתב גם הרי"ף (סוכה כב, א בדפי הרי"ף).

הראב"ד השיג על הרמב"ם וכתב:

מנהג מקומנו לא היה מעולם כזה. והטעם כי הישיבה אינה אלא על דעת האכילה, וכל זמן שאינו אוכל הברכה עובר למצוה היא באמת.

הראב"ד סובר כר"ת, שעיקר הישיבה בסוכה היא על מנת לאכול בסוכה. גם הרא"ש (סוכה ד, ג) השיג על הרמב"ם:

לדבריו היה צריך לברך קודם שיכנס בה, דהכניסה היא המצוה, ולא הישיבה, דאם היה אוכל מעומד היה צריך לברך על הסוכה¹².

מפרשי הרמב"ם מסבירים שאין כוונתו לומר שלשון הכתוב: "בסוכות תשבון" הוא ישיבה ממשית. גם לפי הרמב"ם משמעות הישיבה היא שהות בסוכה, אך כל זמן שהאדם עומד בסוכה ולא יושב בה עדיין לא ניכרת הקביעות בסוכה, כי יתכן שהוא נכנס ומיד עומד לצאת. לכן כתב הרמב"ם שישב לאחר הברכה, כדי לבטא את נוכחותו בסוכה וקביעותו בסוכה¹³. הגר"א ציין לשיטת ר"ת, אך סיים: "ודעת הרי"ף והרמב"ם עיקר"¹⁴.

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תרלט סע' ח) פסק "נהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה", וגם הרמ"א הוסיף "והכי נהוג". שניהם מעידים שהמנהג הוא לפסוק כר"ת.

סיכום: ברכת לישב בסוכה - לשהות, לאכול, לשבת

סיכום מכלול המקורות בענין זה מלמד שקיימות שלוש משמעויות בולטות לברכת הסוכה: לשהות בסוכה, לאכול בסוכה, ולעבור ממצב עמידה למצב ישיבה בסוכה.

ביישום הברכה מצאנו מעבר מברכה ביום הראשון בלבד ע"פ התוספתא והירושלמי, לברכה במשך כל שבעת הימים ע"פ ר' יוחנן בבבלי, ומברכה על שהות בסוכה ע"פ התוספתא, הבבלי והירושלמי - לברכה על אכילה בסוכה ע"פ ר"ת. ע"פ הרי"ף הרמב"ם הברכה נסובה על השהות בסוכה, אך במצב של ישיבה ממשית ולפחות בלילה הראשון. המעבר ממצב עמידה למצב ישיבה בעת הקידוש הוא

12 כך הקשה גם הרמב"ן לפסחים ז, א.

13 כך הסביר ה"ט אורח חיים סי' תרמג ס"ק ב, וכן נושאי כלים נוספים על השו"ע שם. הרי"ד סולוביצ'יק בספר רשימת שיעורים על סוכה כה, א הסביר את דברי הרמב"ם: "ורק כשיושב ממש יש קביעות. העמידה בסוכה לפני שישב אינה נחשבת איפוא לקביעות בסוכה. ומסתבר שכל זה כשדעתו לשבת בסוכה. אבל אם אין דעתו לשבת - העמידה והשהייה בסוכה נחשבות כקביעות ומברך עליהן, שהרי האוכל מעומד בסוכה בודאי מברך - כי האכילה היא קביעות בסוכה". אכן כן, האוכל בעמידה בסוכה חייב לברך, אך לפי הרמב"ם גם אם לא היה אוכל היה עליו לברך. הנוכחות בסוכה היא זו שמחייבת ברכה.

14 שו"ע או"ח סי' תרלט סע' ח, ספר מעשה רב אות יח. הגר"ח סולוביצ'יק היה נוהג כגר"א (הרי"ד סולוביצ'יק שם). כך נהג גם החזון איש. גם הרב יוסף קאפח, רמב"ם הל' סוכה שם, כתב "כך הוא מנהגנו כל זמן שאנו נכנסים לסוכה הכשרה מברכין". וראה עוד במ"ש הרמ"צ נריה בספרו 'ענבי פתחיה' על ברכת לישב בסוכה, עמ' 105 ואילך.

הביטוי לנוכחות בסוכה, אך פעולת הישיבה בסוכה אינה קשורה לאכילה בסוכה. עמדתו של ר"ת שהעיקר היא האכילה היא זו שהתקבלה, וכפי שהדגישו המחבר והרמב"א שכך המנהג, אך הגר"א כתב שהעיקר כרמב"ם. יש מהאחרונים שזיהו לחלוטין בעקבות הפסיקה כר"ת בין הברכה לישב בסוכה לבין חובת האכילה, ולדבריהם מי ששוהה בסוכה ולא אוכל בה ומברך את הברכה לישב בסוכה - מברך ברכה לבטלה. פסיקה זו עקרה לחלוטין את הדין המקורי כפי שנמצא בתלמודים שהברכה היא על השהייה בסוכה. מה גרם לשינוי במשמעות הברכה לפי ר"ת והרמב"ם? ברכת המצוות נאמרת לפני שנעשית פעולת מצוה, בין אם המצוה היא מהתורה או אם היא מדרבנן. "לשמוע קול שופר", "על אכילת מצה", להדליק נר של שבת", ועוד. כל מצוה יש בה עשייה. בתוספתא ובירושלמי יש משקל גדול לבניית הסוכה "העושה סוכה מברך... נכנס לישב בה מברך". הירושלמי (סוכה ב, י) השווה את הפסוק בו מופיע הציווי לשבת בסוכה ליישוב הארץ:

כתיב: "בסכת תשבו" (ויקרא כג, מב), ואין "תשבו" אלא תדורו. כמה דאת אמר "וירשתם אותה וישבתם בה" (דברים יא, לא). שיהא אוכל בסוכה, ומטייל בסוכה, ומעלה כליו לסוכה.

יתכן שההשוואה לפסוק העוסק בעניני ארץ ישראל וירושתה והישיבה בה בא להצביע גם על ההשקעה הדרושה לפני שזוכים לשבת. צריך לרשת, לכבוש ואז אפשר לשבת בארץ. כך גם בסוכה, יש לבנות את הסוכה ואז יש לשבת בה. כשם שיש ערך ומשמעות לפעולות שעושים לפני שמיישבים את הארץ וקובעים בה ריבונות ובעלות, יורשים - כובשים ובונים, ואחר כך מתיישבים וגרים.

כאמור, הברכה על עשיית הסוכה נזכרת בבבלי גם כן (פסחים ז, ב; סוכה מו, א; מנחות מב, א), אך כבר ציין התוספות (מנחות שם ד"ה אילו) "וחולק על הש"ס שלנו". לפי הבבלי אין מברכים על עשיית מכשירי מצוה אלא רק על פעולת המצוה עצמה. באשר לברכה בסוף קיום המצוה - בתלמוד בבלי עניין זה מוצג כמנהגם של בני מערבא בנוגע לתפילין בלבד, ורק ע"פ מספר ראשונים בירכו ברכה דומה גם על מצוות אחרות. ראשונים אחרים סברו שאף לאחר סיום הנחת תפילין המנהג הוא שלא לברך¹⁵.

15 באוצר הגאונים, ברכות סי' רפג-רפד, כתוב "שאין רגילים לא רבנן דבבל ולא בישיבות לברך ברכה זו". כך גם כתבו האורחות חיים סי' יט ורבי דוד אבודרהם עמ' יג. אמנם באשר לאמירת הברכה כשיוצאים מהסוכה "לשמור מצות סוכה", כתב רב האי גאון (אוצר הגאונים ברכות, חלק התשובות עמ' 103; הובאו דבריו ברמב"ן וברשב"א ובריטב"א (נדה נא, ב); "דלא נהיגין כמתיבתא דבני מערבא. ומיהו מאן דבעי למיעבד כבני מערבא שפיר דמי". גם בדברי הראב"ה (לעיל הע' 3) משמע שאכן יש לומר ברכה זו.

מי שעושה לולב או ציצית או תפילין, פועל פעולות מעשיות גם בעת קיום המצוה. הוא אוגד את ארבעה המינים, הוא מתעטף בציצית, והוא כורך תפילין על זרועו. אך הכניסה לשהות בסוכה נראית על פניה כהתנהלות פסיבית, ואין בה שום עשייה מעבר להימצאות בתוך הסוכה. יתכן שלכן היה צורך במשהו ממשי יותר, ויתכן שזו הסיבה שר"ת קבע שברכת הסוכה תיאמר רק בהקשר של האכילה בסוכה. גם הרמב"ם (הל' ברכות יא, ח) פסק שאין מברכים על עשיית מכשירי המצוה:

כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה מברך בשעת עשייה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון. כיצד? העושה סוכה או לולב או שופר או ציצית או תפילין או מזוזה אינו מברך בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות סוכה או לולב או לכתוב תפילין, מפני שיש אחר עשייתו צווי אחר. ואימתי מברך? בשעה שישב בסוכה או כשינגע הלולב או כשישמע קול השופר או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת תפילין ובשעת קביעת מזוזה.

כדי שיהיה ביטוי לכך שהאדם לא נכנס במקרה לסוכה, אלא הוא מתכוון באמת להיות בה, קבע הרמב"ם שיש לברך ולעבור באופן ממשי מצב עמידה למצב ישיבה, כדי לבטא את הנוכחות והקביעות בסוכה. הרמב"ם קבע ש"בסוכות תשב"ו יבוא לידי ביטוי בישיבה הממשית, ואילו ר"ת קבע שפעולת האכילה בסוכה היא הביטוי הממשי לישיבה בסוכה.

סוכות הוא זכר לענני הכבוד כדכתיב כי בסוכות הושבתי וגו'. ועיקר מה שזכו לענני הכבוד היה על ידי שנמשכו ונתבטלו כליל להנהגת השי"ת. הם השתוקקו שהשי"ת ינהיגם כדכתיב 'לכתך אחרי במדבר' וגו', ועל ידי זה זכו שנתגלתה עליהם הארה מהשי"ת דכתיב 'וה' הולך לפניהם יומם'. וכמו כן בסוכות על ידי שמתבטלים להשי"ת, ויוצאים מדירת קבע לדירת ארעי, זוכים לענני הכבוד כראוי, היינו שמתגלית הארה מהשי"ת. וכפי מה שמאמינים בהשי"ת ומבטלים עצמם, כך זוכים להיות תחת צילו של ה' יתברך, אף שאין הצל נראה ואינו ניכר כלל...

אמרי אמת ימים ראשונים סוכות